

F.C.S. Schiller ve Necati Öner'in Seçme Özgürlüğüne Dair Görüşlerinin Karşılaştırılması

The Comparison of F.C.S. Schiller and Necati Öner's Views on Freedom of Choice

NIHAT DURMAZ

Bartın University

Received: 17.06.2019 | Accepted: 20.10.2019

Abstract: The problem of freedom, which is one of the most important subjects in the history of philosophy, is generally discussed through the responsibility of the human being. It can be said that this problem, which is handled with the freedom of choice and action, is more complex than it appears. This complex structure involves examining the reasons behind the choices made. As a result of such an examination, it has been concluded that there are three basic views on the problem of freedom: determinist, indeterminist and freedom of indifference. In this study, Schiller's and Öner's critiques of determinism, indeterminism and freedom of indifference and their views on freedom of choice will be discussed.

Keywords: Schiller, Necati Öner, freedom, freedom of choice, determinism, indeterminism.

Giriş

Felsefe tarihinde filozofların pek çok konuyu tüm yönleriyle tartışmaya çalıştıkları, ancak tüm çabalarına rağmen bazen psikolojik etkilerden dolayı bazen her yönüyle meselenin kavranamamasından dolayı bazen de olayların çarpıtılmasından kaynaklı olarak problemlerin çözülemediği, aksine gittikçe dal budak saldığı görülür. Bunun nedeni filozofların kendi inanç ve eğilimlerini doğru ve anlamlı; diğer görüşleri ise anlamsız kabul etmeleridir. Aynı sorunun özgürlük probleminde de ortaya çıktığı söylenebilir.¹ Ahlak alanında ortaya çıkan bu problemin Antik Yunan'daki köklerine bakıldığında ilk olarak değeri sanatla eşdeğer bir açıdan ele alan Sokratesçi bir anlayış karşımıza çıkar (Schiller, 1912: 285). Hatırlanacağı üzere Platon, *Menon* diyalogunda Sokrates'in erdemi iyi ve doğru olanla eşitleyerek bilginin konusu yaptığını ve dolayısıyla herhangi bir insanın bilerek kötülük yapmayacağını iddia ettiğini aktarır.²

Bu anlayışın erdemi bilginin konusu yapmak istemesi uygulama alanında pek çok zorluğun ortaya çıkmasını sağlamış, bu durum da aşırı entelektüalizmde son bulmuştur. Çünkü erdemin bilgiyle eşitlendiği yerde kötülüğün cahillikten başka bir anlama gelmeyeceği açıktır. Bu durum, kötülük işleyen birinin sorumluluğunun tartışmaya açık bir hale gelmesini sağlamış, hatta böylesi bir insanın cahilliğinden dolayı sorumlu tutulamayacağı sonucuna bile ulaşılmıştır. Ancak bu sonuç, başta Aristoteles olmak üzere pek çok filozof tarafından insanın eylemlerinden ötürü sorumlu tutulması gerektiği iddiasından hareketle reddedilmiştir (Schiller, 1891: 451-452). Bilindiği üzere Aristoteles, kötü bir eylemde bulunan insanın her ne kadar bu eyleminin farkında olsa da onun doğasına dair herhangi bir bilgiye sahip olmadığını iddia eder. Bu yüzden onun için önemli olan husus, eylemsel bir erdemin yanında zihinsel bir erdemdir. Eğer bu ikisi uyumlu bir şekilde işlevsellik kazanırsa insani anlamda bir iyilik ortaya çıkacağı söylenebilir (Aristoteles, 1971: 243).

¹ Öner, böylesi bir sorunla karşılaşmamak için *İnsan Hürriyeti* adlı eserinde özgürlük konusunu tarihsel süreç veya klasik alt başlıklardan hareketle ele almamıştır. Onun temel hedefi, özgürlüğün bizzatıhi nelliğini ortaya koyarak bir felsefi zemin inşa etmek ve nihayetinde hem tarihsel süreçleri hem de klasik alt başlıkları böyle bir zemine uyarlayarak incelemektir. Öner, 2005b: 13-14.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Plato, 2005: 126-143.

Antik Yunan'da sorumluluk³ kavramından dolayı tartışma konusu edilen özgürlük probleminin teorik bir alanla birlikte insanın pratik hayatında ortaya çıkan bir husus olduğu ve dolayısıyla tanımının zorlaştığı aşikârdır.⁴ Nitekim sevgi, düşmanlık gibi duyuşsal alana ait kavramların tanımlanması kısmen öznel bir yapıyı bünyesinde barındırdığından nesnel bir açıklamanın ortaya konulması zorlaşmaktadır. Bu yüzden özgürlüğün soyutlanmış bir tanımından ziyade yaşam formunda karşılığı gözükken bir durum üzerinden ifade edilmesi daha makul gözükür. Çünkü özgürlük⁵, bir engelle karşılaşmadığı müddetçe varlığı tam olarak hissedilemeyen bir kavram olarak ortaya çıkar. Bu durum, özgürlük probleminin özgür olan/olmayan ikileminden hareketle temellendirilmesi gerektiğini gösterir. Buna göre insanın özgürlüğünden bahsedebilmek için birden fazla seçeneğin varlığı zaruri kabul edilmelidir ki birey bir seçimde bulunabilsin. Zira insanın herhangi bir eylemde bulunabilmesi öncelikle bir seçimde bulunmasına bağlıdır. Bu birbirine bağlı yapı, özgürlük probleminde seçme ve eylem arasındaki ilişkiyi karşımıza getirmektedir (Öner, 2005b: 15-16). Öner, bu ilişkide seçme ve eylem özgürlüğü arasında yakın bir ilişkinin varlığına inanır. Ona göre eylemin ortaya çıkması için öncelikle bir seçimin yapılması gerekir (Öner, 2005: 95). İnsanın özgürlüğünü hissettiği alan ise eylem alanıdır. Sözelimi fikir özgürlüğü, eylemle alakalı olduğundan herhangi bir sınırlamayla karşılaştığında hemen özgürlük konusu gündeme gelmektedir. Ancak konu, düşünce özgürlüğü olduğunda eylemden ziyade seçmenin alanına dâhil olduğundan özgürlüğün bu noktada engellenmesi gerçekleşmediği için özgür olunmayan bir durum hissedilmez. Bu nedenle özgürlüğün özgür olunmayan bir durum gerçekleştiğinde ortaya çıkan, aksi durumda pek hissedilmeyen bir husus olduğu söylenebilir. Sözelimi seçme özgürlüğünde herhangi bir seçeneğin olmadığını ifade

³ Schiller'in özgürlük ve sorumluluk arasındaki ilişkiye dair görüşleri için bkz. Schiller, 1907: 41-73.

⁴ J. S. Mill'in *Özgürlük Üzerine* adlı eseri, özgürlüğün pratik yönünü vurgulayarak toplumsal yapı içerisinde var olma savaşı veren bireyin hem düşünce hem de tartışma özgürlüğüne sahip olduğunu önceler. Bu anlamda özgürlüğün teorik ve pratik yönlerini ayrı ayrı ele alan düşüncelerin yanında her ikisinin de gerekli olduğunu iddia eden anlayışlar da bulunmaktadır. Mill, 2008: 5.

⁵ Öner, insanın eylemlerine bağımlı kıldığı özgürlüğün maddi ve manevi olmak üzere ikiye ayrıldığını belirtir. Maddi özgürlük: barınma, korunma, çalışma, mülkiyet, üretim ve tüketim özgürlüğüdür. Manevi özgürlükler ise fikir ve inanç özgürlüğü olarak ikiye ayrılır. Fikir özgürlüğü; öğrenim, öğretim, basın-yayın, söz söyleme, örgütlenme, gelenek özgürlükleridir. İnanç özgürlüğü ise din özgürlüğüdür. Öner, 2009: 250.

etmek, eylem özgürlüğünde ortaya çıkan özgür olmama durumu gibi değildir. Nitekim Öner, bu durumu şöyle ifade eder:

Mesela kumaş almak için bir mağazaya giren kişiye bir lacivert bir kahverengi kumaş gösterilip başka renklerimiz yok dense ve de alıcı o anda bir kumaş alma mecburiyetinde bulursa bunlardan birini seçecektir. Hürriyet bir seçmede bahis konusudur. Sonradan bu kişi şunu seçtim başka seçme hürriyetim yoktu demesi, seçme esnasında başka renk kumaşların bulunmadığının ifadesidir. Yoksa vuku bulan seçme eyleminin hürriyeti değildir. Asıl hürriyet mevcut seçenekler karşısında seçme ile ilgilidir. İşte insan bu seçmede hürriyetinin bulunup bulunmadığının farkında değildir. İnsan seçmede hür olup olmadığını felsefi bir düşünce ile konuya eğilince anlayabilir. Başka bir ifadeyle yaşamakla değil spekülasyonla bilebilir. (Öner, 2009: 259-260).

Bu ifadelerden hareketle “insan özgür müdür” sorusundan ziyade insan seçimlerinde veya eylemlerinde⁶ özgür müdür sorusunun daha anlamlı olduğu söylenebilir. Bu düşünce, Schiller ile Öner’in insani seçimleri özgürlük probleminin bam teli olarak kabul ettiklerini göstermektedir. Bu yüzden her iki düşünür, problemi “acaba seçimlerimizde özgür müyüz” sorusundan hareketle çözmeye çalışır. Aslında modern dönemde özellikle Descartes ve Leibniz ile birlikte seçme özgürlüğünün üç başlığa ayrıldığı görülür. Bunlar; a) Determinizm, b) Kayıtsızlık Özgürlüğü ve c) İndeterminizmdir.

1. Determinizm

Determinizm, özgürlük probleminde insanın nedensel zincirden bağımsız bir şekilde herhangi bir seçimde bulunamayacağını iddia eden bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre insanın eyleme geçmeden önce yapmış olduğu bir seçim, mutlaka bir sebebe bağlı olarak ortaya çıkar. O sebep de başka bir sebebe bağlıdır. Bu durum, kesintisiz bir şekilde geriye doğru

⁶ Öner, eylem kavramı ile özgürlük arasındaki ilişkiyi şöyle açıklar: “Eylem (fil-action) teriminden, insanın seçmeden sonra hedefe varmak için gösterdiği her türlü faaliyeti anlıyorum. Seçme, tamamen zihin içinde geçen bir olaydır. Eylem, verilen bir kararın zihin dışındaki uygulamasıdır. Başka bir deyişle: Eylem, seçme ile tespit edilen hedefe ulaşmak için gösterilen faaliyettir; düşüncenin dışı aksettirilmesidir. İnsan, hürriyetinin olup olmamasının bilincine bu faaliyette varır. Çünkü faaliyetini tayin eden, yönelten veya engelleyen amiller belirgindir. Seçme’de bu tayin etme bilinemez. İnsan, seçmeyi tayin eden amillerin bilincinde olmadığı için, buradaki hürriyetinin olup olmadığının farkında değildir.” Öner, 2005b: 65.

devam eden bir süreci ifade eder. Böylesi bir sürecin kabulü, herhangi bir nedene bağlı olmadığı için insanın seçimlerinde ve eylemlerinde özgür olmadığı problemini gündeme getirir ki bu problem, doğrudan insanın sorumluluğunu tartışma konusu yapan bir hususiyete sahiptir. Gerçekten Schiller'in böylesi bir hususiyete dikkatleri çekmek amacıyla özgürlük problemini ele aldığı görülür. Aslında Öner'in de benzer bir kaygıya sahip olduğu söylenebilir.

Modern dönemde özellikle insani eylemler üzerinden tartışılan özgürlük probleminin determinist ve indeterminist yaklaşımların bir sonucu olarak tezahür ettiği ileri sürülebilir. Bu noktada determinist olanların bilimden kaynaklı bir neden-sonuç ilişkisinden hareket etseler de kötülüğü temellendirme noktasında bir çıkmaza düştükleri ve istemeden de olsa kısmi bir özgürlüğü kabul ettikleri görülür. Diğer taraftan indeterministlerin olaylar arasında herhangi bir bağlantı görmeyişi, insani eylemlerde sorumluluğu temellendirememe problemini ortaya çıkarmıştır. Schiller, zorunlu bir nedensel zinciri bilimsel alanla sınırlı tutmaya gayret eden determinizmin olaylar arasındaki zorunlu ilişkiyi ahlak alana aktarırken kötü insanın eylemlerini sorumluluktan kurtaracak bir yöntemi kullanmadığını (Schiller, 1907: 48-50), bunun yanında iyi insanı korumayı amaçlayan ve bu nedenle sebepsiz sonuçlar görüşünü savunan indeterminizmin de özgürlük problemine geniş bir kapı açmadığını ifade eder.

Ahlak alanda özgürlüğün varlığına dair ilk olarak determinizme baktığında bu anlayışın ahlak alana aktarılmasında pek çok zorlukla karşılaşıldığı görülür. Bu zorlukların merkezinde dünyada her şeyi önceden belirlenmiş bir şekilde kabul etmenin insani seçimleri ortadan kaldırması yatar. Nitekim bu durumun şu anki olayların başka türlü olamayışını aşikâr kıldığı muhakkaktır. Schiller, böylesi bir kesinliğin insani eylemlere aktarılması halinde kötülük yapan kişinin sorumlu tutulamayacağını iddia eder. Bu nedenle sorumluluktan azade bir düşüncenin ahlak alanda kendisine yer bulması oldukça zor gözükmektedir. Eğer böyle bir yaklaşım benimsenirse insani ve ahlaki olandan doğal ve ahlak-dışı olana bir geçiş gerçekleşebilir. Böylesi bir geçişin deterministlerin ahlaki alanla uyumlu olduklarını iddia edenlerin son tahlilde ahlaki sorumluluğu temellendirmede başarısız oldukları ve ahlaki bir etkeni kabul etmeksizin başarılı olamayacakları gerçeğini değiştirmeyeceği aşikârdır. Ancak söz konusu

geçişin gerçekleşmesi halinde olasılık, güç, seçim, inanç ve eylemlere varıncaya kadar pek çok kavramın anlamını yitireceği unutulmamalıdır. Buna karşın böylesi bir süreç gerçekleşmezse determinizmin “eğer”, “belki”, “ya ... ya da” gibi kelimeleri kullanması imkânsız hale gelir. Bunun yerine tercih bildiren tüm kavramlar anlamsız hale geldiği için sadece “malısın” son ekiyle biten cümleler kullanılabilir. Hâlbuki hem dilde hem de hayatta yukarıda ifade edilen kavramların daima kullanıldığını bilinmektedir. Özgürlük hususunda doğal ve ahlak-dışı bir alanın kabulü, insanın değiştiremeyeceği bir bedene mahkûm olduğu düşüncesinin doğal sonucudur. Schiller, böylesi bir durumun herhangi bir solucanın hareketindeki titreşim kadar etkisi ve özgürlüğü olmayan bir insan figürünü ortaya çıkardığını ileri sürer. Bu durum, determinizmin altından kalkabileceği bir problem olarak gözükmemektedir (Schiller, 1891: 453-456).

Determinizmin yetersizliği konusunda Öner’in de Schiller’e paralel bir görüş ortaya koyduğu söylenebilir. Nitekim o, özgürlüğün her ne kadar özgür olunmayan bir durum neticesinde anlaşıldığını ve dolayısıyla eylemle ilişkili olduğunu iddia etse de son tahlilde özgürlüğü seçme faaliyeti ile eylem özgürlüğünün birlikte ele alınışına bağlı kılar. Bu ilişkide seçimler, eylemlerin şeklini belirlediğinden dolayı ilk olarak seçmenin ne olduğu tespit edilmelidir. Çünkü seçme faaliyeti ile eylem arasındaki ayrım, özgürlüğün salt eylem alanına hapsedilmesini engellemektedir. Eğer böylesi bir sınırlamadan azade bir şekilde özgürlük⁷ problemi tahlil edilirse hem seçme faaliyetinin hem de eylemin gerçekleşmesi iradesel bir yönelimin varlığını zaruri kılmaktadır (Öner, 2005a: 96). Bu iradesel yönelim de seçme faaliyetinin ve dolayısıyla özgürlüğün garantörü olmak durumundadır.⁸ Öner, bu noktada yapılması gereken hususu, seçme faaliyetinin her-

⁷ Öner hem eylem alanına hapsedilmiş hem de aynı anda bütün alanlarda var olan bir özgürlüğü kabul etmez. Nitekim o, bu hususu şöyle ifade eder: “insanın bütün alanları kapsayan bir özgürlük hali yoktur. Bir alanda özgürken aynı anda başka bir alanda özgür olunmayan bir hal içinde bulunabilir. Bunu basit bir misalle açıklayayım: Bir genel kütüphane salonunda bulunan okuyucu, istediği kitabı raflardan alıp incelemede özgürdür, kitap alıp okumasını engelleyen bir durum olmaz. Ama aynı okuyucu birinci eylemi yaparken yani istediği kitabı seçerken yüksek sesle şarkı söyleme özgürlüğüne sahip değildir. Böyle bir eyleme teşebbüs etse ilgililerce buna müsaade edilmez. Bir özgür olunmayan halden kurtulup başka bir özgür olunmayan hale düşme insanın tabii halidir. (Bu yüzden) özgürlük hali tek bir hal değildir, andan ana değişir.” Öner, 2009: 252.

⁸ Schopenhauer, özgürlük probleminde ilk olarak iradenin özgürlüğünü ele alır. Bu durum, özgürlüğün yapabileceğinden isteme kapasitesine dönüşümü anlamına gelmektedir. Aslında Öner ve Schiller’in de vurguladığı husus, eylemden önce seçme faaliyetinin ince-

hangi bir sebebe bağlı olup olmayışının incelenmesi olarak belirler. Bu incelemenin de doğrudan determinist yaklaşımın sorgulanmasına kapı araladığı aşıkardır (Öner, 2005b: 20).

Öner'in determinist yaklaşımı sorgulamaya aşağıdaki sorulardan hareketle başladığı görülür. Bu sorular şunlardır:

1. "Sebebe bağlı herhangi bir fiilde özgürlükten bahsedilebilir mi?
2. Sebebe bağlı olarak hareket etme o sebebe tabi olmak, başka bir deyişle tayin edilmiş olmak değil midir?
3. Tayin edilmişlikle özgürlük nasıl bağdaşır?
4. Eğer bir fiil tayin edilmişse onun failine özgür diyebilir miyiz?"

Bu soruların cevaplanması için öncelikle sebep kavramının açıklanması gerekmektedir. Buna göre etken ve amaçsal olmak üzere ikiye ayrılan sebep kavramının seçme eyleminden önce akıl yürütmelere⁹ dayanan iradi bir faaliyet olması amaçsal yönelişini, diğer ifadeyle bir sebebe bağlı oluşunu ifade ederken insanda oluşan bu amaçların daha önceki tecrübelerinden bağımsız olmayışı ise etken sebeplere bağlı olduğunu göstermektedir. Hatta Öner'e göre etken sebepler hem amaçsal sebepleri hem de seçme faaliyetini belirlediği için seçmenin "önceden tayin edilmiş" bir karakterde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, karşımıza yeni bir problem çıkarır ki o da etken veya amaçsal sebeplere bağlı olarak ortaya çıkan seçme faaliyetinin söz konusu sebeplerle zorunlu veya olumsal bir ilişkiye sahip olup/olmaması hususudur. Nitekim bu hususun seçmeyi belirleyen sebeplerin içsel bir yapıdan ziyade dışsal bir karakterde olduğunu içerdığı unutulmamalıdır (Öner, 2005b: 26-28).

O halde sebep ve fail arasındaki ilişkinin doğrudan determinizme yol açtığı söylenebilir. Schiller'in dilsel açıdan eleştirdiği determinist yaklaşımı Öner, bilimsel faaliyetlere başvurarak ele alır. Ona göre determinizmin mutlaklığını savunan Laplace'in görüşlerine karşı çıkan Mach, Poincare ve

---

lenmesidir. Bu anlamda Schopenhauer, özgürlüğün insanın her istediğini yapabilmesinden ziyade isteklerinin ne kadar özgür olduğu üzerinden incelenmesini daha anlamlı görmüştür. Özgürlük probleminde böylesi bir dönüşüm, isteklerimizin başka bir isteğe bağımlı olduğu sorununu gündeme getirdiğinden daha yolun başında zorunluluk kavramının tahlilini gerekli kılmıştır. Zaten bu durumun farkında olan Schiller ve Öner'in de ilk olarak determinist yaklaşıma bir çözüm üretmeye çalıştıklarını görmekteyiz. Schopenhauer, 2000: 15.

⁹ Akıl yürütme, "hükümler arasında bağ kurarak zihnin bilinenden bilinmeyenleri elde etmesi" olarak tanımlanabilir. Öner, 1986: 3.

Heisenberg'in görüşlerine müracaat edildiğinde doğada mutlak bir determinizmin olmadığı görülür. Hatta daha da ileri gidilerek Einstein'ın izafiyet teorisinin indeterminizmi savunan bir yaklaşım olduğu iddia edilebilir.

2. Kayıtsızlık Özgürlüğü

İndeterminist yaklaşıma geçmeden önce özgürlük probleminde önemli bir yere sahip olan kayıtsızlık özgürlüğü üzerinde durmak konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Buna göre kayıtsızlık özgürlüğü, özgür bir seçimin zorunlu/olumsal bir nedenden ziyade herhangi bir nedene bağlı olmaksızın ortaya çıkan bir husus olduğunu iddia eden bir anlayıştır (Hançerlioğlu, 1966: 79-80). Ancak bu tanımın da nedensiz bir seçimi ortaya çıkardığı ve dolayısıyla özgürlük probleminde kaosu yeniden gündeme getirdiği görülür. Eğer kaosun hâkimiyetine izin verilirse bir adım sonrası seçeneklerimizin inkârıdır. Ayrıca bu düşünce, tamamen soyut bir yapıda olduğu için belirlenmemiş bir seçim ile güdülenmemiş seçimi benzer bir yapıda kabul eder. Ancak bu düşüncenin hem mantıksal hem de psikolojik açıdan kabul edilebilir olmadığı açıktır. Nitekim Schiller, bu hususu şöyle ifade eder: "Güdülerin eksikliğinden ziyade fazla olması seçim yapmayı zorlaştırabilir; iradenin askıya alınması ise ilgi eksikliği ile duygusuzluktan ziyade birbiriyle çelişen arzuların çatışmasından kaynaklanabilir." Bu ifadeler, hiçbir neden olmaksızın iki tercih arasında bir seçim yapmanın mümkün olmadığını, bu yüzden kayıtsızlık özgürlüğünde ifade edilen eşeğin¹⁰ hiçbir zaman ölmeyeceğini ortaya koyar. Buna göre herhangi bir güdüye sahip olmayan insanda zihnin boşluktan ibaret olduğu, birbiriyle çelişen güdülere sahip olan bir zihinde ise karmaşanın hâkim olduğu söylenebilir. Bu durum, birinci insanın eylemlerinin hesaplanamaz olduğunu, buna karşın ikincisinin tam olarak hesaplanacağını gösterir. Ancak tüm bunlar, deterministin insanın iki veya daha fazla seçenek arasından birini seçmeye iten etkeni sorgulayışını engellemez (Schiller, 1891: 459).

Seçme faaliyeti ile özgürlüğün birlikte olması gerektiğini iddia eden

¹⁰ Kayıtsızlık özgürlüğünde Leibniz'in ifade ettiği Buridan'ın eşek kıssası şöyledir: Buridan'ın aynı oranda aç ve susuz bir eşeği vardır. Bu eşeğin sağ tarafına arpa, sol tarafına ise su aynı uzaklıkta olacak şekilde konulur. Eşek, arpa ve suya aynı oranda ihtiyaç duyduğu için ikisinden biri arasında tercih yapamaz ve hem açlık hem de susuzluktan dolayı ölür. Çünkü eşeğin seçme faaliyetini etkileyen nedenler aynı etkiye sahiptir.

Öner, seçme özgürlüğünün ortaya çıkışında herhangi bir sebebin var olup/olmadığı hususunda Schiller ile paralel bir görüşü dillendirir. Bu görüş, kayıtsızlık özgürlüğünü seçme gücünün nasıl gerçekleştiğini açıklayamadığı için problemlili kabul ederek özgürlük probleminde iradenin konuya dâhil edilmesini elzem görür (Öner, 2005a: 96). Çünkü insani seçimler ile cansız bir varlığın seçimleri arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Bu fark, insanın seçimlerinde iradesel bir yönelim sergilediği için özgür olması ile cansız bir varlığın seçimlerinde zorunluluğu içerdiğinden özgür olmaması arasında oluşur (Öner, 2005b: 19). Nitekim Öner, kayıtsızlık özgürlüğüne dair şunları ifade eder:

Kayıtsızlık özgürlüğü açıklaması mümkün olmayan bir hal olarak görünmektedir. Sebepsiz bir seçme bahis konusu değildir. Seçme özgürlüğünde sebepler mutlaka rol oynar. Yalnız seçmeyi sebeplerin (tabii bahis konusu olan insan bilgisi içerisindeki sebeplerdir) mutlak bir tayini olarak düşünmek gerekir. Sebeplere ek olarak, seçmede, insana düşen bir pay da vardır (Öner, 2005b: 56).

Bu ifadeler, kayıtsızlık özgürlüğünü savunanların seçme faaliyetinden hareketle bir sonuç elde edemeyince iradeyi merkeze almaya çalıştıklarını gösterir. Ancak Öner, bu düşüncüyü benimseyenlerin iradeyi bağlamından kopardıklarını iddia eder. Ona göre pek çok kısma sahip olan iradenin en önemli özelliği akli olmasıdır. Akllilik olarak ifade edilen bu özellik, herhangi bir insanın eylemlerini hipnotize olmuş bir kişiden ayrı olarak bilinçli bir şekilde yapması şeklinde tarif edilir. İradenin diğer bir özelliği amaçsal bir yapıyı taşımasıdır. İradenin tanımına katkı sağlayan bu yapı, aklın gerçekleştirilmek istenen amaca yönelik olarak ortaya koyduğu bir hükmü temsil eder. Bu yüzden Öner, iradeyi “akli bir iştah” olarak tanımlar. Burada kastedilen iştahın insanı herhangi bir nesneye ulaşmak için harekete geçiren güç olduğu unutulmamalıdır. Ancak bu gücün beslenmek için açığa çıkan iştahtan farkı aklın merkezde olduğu bir yapı olmasıdır. Nitekim Öner, bu hususu şöyle ifade eder:

Seçmede irade kullanılıyorsa, iradenin aklliliği yüzünden, iradeye bağlı hareketin bir sebeple ilişkili olması tabidir. Böylece seçmede amaç hakkında verilen hüküm, seçmenin sebebi olur (Öner, 2005b: 24-25).

Yukarıda belirtilen hususlar, özgürlük probleminde seçme faaliyetinin görüldüğünden daha önemli bir niteliğe sahip olduğunu ortaya koy-

maktadır. Bu yüzden özgürlük probleminin çözümünde seçimlerimizin merkezde olduğu bir yaklaşımın benimsenmesi hem Schiller hem de Öner için hayati bir önem taşımaktadır.

3. İndeterminizm

Özgürlük probleminin eylem üzerinden açıklanmasında hem determinist hem de indeterminist yaklaşımların varlığı bilinen bir husustur. Her iki yaklaşımın iddialarını değerli gören Schiller ve Öner, özgürlük probleminde eylemin ön hazırlığı olan seçme özgürlüğünü daha önemli görürler. Buna göre ilk olarak Schiller, “seçim” (choice) kavramının daha detaylı bir tahlilini yapmaya koyulur. Nitekim seçim kavramı ya belirlenmiş bir faaliyeti ya da belirlenmemiş bir iradeyi ifade edebilir. Eğer birinci durum tercih edilirse, diğer seçeneklerin belirleyici bir etkiye sahip olmadığı ve problemin çözülemediği söylenebilir. Eğer ikinci husus kabul edilirse bu durum determinizmin reddedilmesi anlamına gelir. Öner ise doğada determinist bir düzenin olmadığını ileri süren bilimsel buluşların çoğunlukla mikro aleme dair bir yaklaşımı dillendirdiklerini ifade eder. O, bu düşünceden hareketle makro alemde de zorunlu bir determinist düzenin olmadığı sonucuna varır. Buna göre sebep ile seçme faaliyeti arasında zorunluluktan ziyade bir olasılığın olduğuna dair kanıtın insanda “memnuniyet” ve “pişmanlık” durumlarında oluşan duygular olduğunu öne sürülebilir. Nitekim herhangi bir insanın bu duygulardan hareketle yapmış olduğu bir tercihten sonra pişmanlık duyması veyahut diğer seçenekleri seçmeyişinden dolayı bir huzursuzluk hissetmesi seçimlerinde bir olasılığın olduğunu göstermektedir. Aynı durum, insanın memnuniyeti için de geçerlidir (Öner, 2005a: 97). Öner, bu hususu şöyle ifade eder:

Seçmede elbette sebepler rol oynamaktadır. Fakat sebepler sonucu zorunlu olarak doğurmaz, belli bir ölçüde sonucun meydana gelişini sağlar. Başka bir deyişle; seçmede sebepler sonucu bir ihtimaliyet (olasılık) içinde etkiler (Öner, 2005b: 31).

Seçme faaliyetinde determinist ve indeterminist yaklaşımlardan ayrı olarak olasılık kavramını merkeze alan Öner, aslında iki yaklaşım arasında bir uzlaşma zemini oluşturmaya çalışmıştır. Benzer bir çabanın Schiller’de de olduğu görülür. Nitekim o, seçme faaliyeti hususunda her iki yaklaşımın başarısızlığını gördüğünden onlar arasında bir uzlaşımın olup olama-

yacağını araştırır. Bu amaçla öncelikle determinizm için olmazsa olmaz hususları belirlemeye çalışır. Buna göre determinizmin olaylar arasında belirlenmiş bir ilişkinin var olduğunu kabul etmesi hem bilimsel bir postulat oluşundan hem de bilimin temelini oluşturmasından dolayı terk edilemez bir husus olarak gözükmektedir. Ancak herhangi bir uzlaşma sağlanmak isteniyorsa olaylar arasındaki belirlenmiş ilişkinin zorunlu ve ulaşılan son nokta olduğu iddiasının rafa kaldırılması gerekmektedir. Çünkü böyle bir durumun daha yararlı olacağı aşıkardır. Böylesi bir yararı gözeten Schiller, seçim kavramının indeterministler ile deterministler tarafından farklı anlaşıldığını öne sürer. Ona göre indeterministler, seçimi karar verinceye kadar var olan tercihlerden birini seçmek olarak ifade ederken deterministler, her ne kadar birden fazla tercih bulunsa da onlardan birinin önceden belirlendiğini ve seçim faaliyetinin bu belirlenimin tercihi anlamına geldiğini ileri sürerler. Bu iki düşünceyi uzlaştırmaya çalışan Schiller'in özgürlük problemine dair ciddi problemlerin giderilmesi amacıyla daha çok özgürlüğü savunanlara destek verdiği söylenebilir. Çünkü insanın herhangi bir seçme faaliyetinde belirlenmemiş tercihlerin bulunması ve bu tercihlerden birini seçerek gücünü ortaya koyması ahlak alan için gayet anlaşılır bir husustur. Aksi halde seçme faaliyetinde bulunan seçeneklerin bir yanılsama (illusion) olduğu sonucu ortaya çıkar ki bu durum özgürlük düşüncesinin her yönüyle yıkılışı anlamına gelir. Böylesi bir yıkılışın önlenmesi için insanın seçimlerinde gayet canlı bir bilince sahip olduğu daima vurgulanmalıdır. Eğer bu canlı bilinç ihmal edilmezse seçimlerimizin doğasına dair ifade ettiğimiz hususların güvenilir bir karakterde olduğu daha açık bir şekilde gözükecektir. Buna göre seçim faaliyetinde birden fazla seçeneğin var olduğu su götürmez bir gerçek olarak durmaktadır. Ancak bu gerçeğin ifade edilmesinde özgür olduğunu hissedenden filozofa¹¹ düşen görev, söz konusu düşüncenin aksini iddia eden deterministten bu iddiasını kanıtlayacak bir delil göstermesini talep etmektir (1891: 457-458). Schiller, deterministin bu iddiasının apriori bir yargıdan öteye geçemediğini ve dolayısıyla reddedilmesi gerektiğini ileri sürer.

Schiller, determinizme atfedilen itirazların indeterminizm için de ge-

¹¹ Aslında böyle bir duyguya sadece filozoflar sahip değildir. Her bir insanda iradesinden hareketle özgür karar verdiği dair bir his bulunmaktadır. Bu hissini determinizm karşısında insanın kendisini cevaplanamaz sorularla baş başa bulmasına neden olduğu söylenebilir. Schiller, 1912: 293.

çerli olup olmayacağını sorgular. Buna göre herhangi bir olayda ortaya çıkacak sonucun önceden hesaplanabilir olduğunu iddia etmekle hiçbir şekilde hesaplanamaz olduğunu iddia etmek arasında herhangi bir olumsuz anlamda farklılık bulunmaz. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, bilimsel anlamda önceden hesaplanabilir bir metodun ortadan kaldırılmaya çalışılmaması ancak pek çok olasılığın da olduğunun kabul edilmesidir. Nitekim bu olasılıkları vurgulayan indeterminizm karşısında bilimin etkisi neredeyse yok hükmündedir. Çünkü bilim, en genel varsayımlardan hareket ettiği için diğer tercihleri ihmal ederek veyahut onların olmadığını varsayarak çalışmalarına başlar. Hâlbuki indeterminist bir yaklaşımın tümüyle olmasa da bazı noktalarda bilime dâhil edilmesinde ne gibi bir fayda /zararın olabileceği sorgulanması gereken bir husustur. Schiller'e göre bilimsel alanda böylesi bir metot en azından denenmelidir. Böyle bir değişimin ilk şartı da gerçekliğe dair yargının biraz revize edilmesiyle gerçekleşir.¹² Bu noktada James'in "katı blok evren" olarak tasvir ettiği determinist yaklaşımın işlemez olduğu ve dolayısıyla terk edilmesi gerektiği ifade edilmelidir. Bunun yerine gerçeklik, katı ve değişmez bir yapıdan azade bir şekilde esnek, her daim değişebilir bir yapıya dönüşmelidir. Böylesi esnek bir dünyada hem katı determinist yapı yer bulamayacak hem de diğer seçeneklerin de dikkate alındığı bir yaklaşımın ortaya çıkması sağlanmış olacaktır. Bu durum, gerçek olanın doğasına dair önceden belirlenmiş bir seçeneğin kabulünden ziyade farklı ve yeni durumlara kapı aralayarak gerçeğin kısmen indeterminist ve özgür bir karaktere sahip olmasını ortaya koyar. Nitekim bireysel özellikler ile evrimsel yapının gerçekliği gibi hususlar, Schiller'e göre, esnek bir gerçeklik anlayışının mümkün olabileceğini kanıtlar niteliktedir. Bu noktada evrim anlayışının dünyanın sürekli olarak genişlemesi üzerinden okunması esnek bir evren tasavvurunun daha anlamlı olmasını sağlayacaktır. Schiller, bu iddiasını kanıtlamak için eşyada ve insanda var olan alışkanlıkları inceler. Eğer insani deneyimlere bakılırsa bu alışkanlıkların değişkenliği açıkça görülecektir. Burada önemli olan husus, söz konusu alışkanlıkların tamamlan-

¹² Schiller, özgürlük probleminde gerçeklik ve doğruluk anlayışlarından dolayı determinizm ile indeterminizm arasındaki klasik tartışmanın çözülemeyeceğini iddia eder. Ona göre bu kadim problemin çözümü pragmatik hümanist bakış açısıyla hem gerçekliğin hem de doğruluğun yeniden inşa edilmesidir. Bu inşa sürecinde en önemli faktör, insan dışında herhangi bir etkenin merkeze alınmayışıdır. Schiller, 1907: 392.

mamış ve önceden tahmin edilemez bir karakterde olmasıdır. Bu tarz alışkanlıkların en fazla bulunduğu alan ise şüphesiz ahlak alanıdır. Bu alanda, alışkanlıkların sabit ve değişmez bir hal alması, ahlaki alanın dışına çıkılmakta olduğunu göstermektedir (Schiller, 1891: 460-461). Nitekim Schiller, bu hususu şöyle ifade eder:

Doğası gereği kesin olarak doğru olanı yapmak zorunda olan bir varlık, hiçbir zaman yanlış yapmaya meyilli olmadığı için onun ahlaki bir varlık olduğu söylenemez. Çünkü onun tüm seçimleri, erdemli eylemlere karşı koyamayacağı bir içgüdü haline gelmiştir ve artık doğru olanı yapmasına yardım etmez (Schiller, 1891: 462).

Bu ifadeden hareketle herhangi bir insanın kötülük yapma alışkanlığının doğruyu tercih etme olasılığı tarafından engellenirse o varlığın ahlaki karakterde olduğu söylenebilir. O halde herhangi bir insanın ahlaklı olduğunu ifade ettiğimizde alışkanlıklarının iyiye veya kötüye doğru değişebileceği, eylemlerinin daima bir olasılık barındırdığı ve içgüdüleriyle mücadele etmeyi bırakmayan bir anlayışı anlamaktayız. Böylesi bir düşüncenin ürünü, sadece seçimlerin gerçek, sonuçların ise önceden tahmin edilmediği bir anlayışla gerçekleşir. Bu düşüncede artık seçimin gerçekliği ile özgürlük kavramı aynı anlamda kabul edilir. Bu nedenle Schiller'in pragmatik hümanizminde ahlaki bir varlığın mevcudiyeti katı determinizme bir protesto olarak okunmalıdır (Schiller, 1891: 462).

Schiller'in ahlak alanının varlığından hareketle temellendirmeye çalıştığı seçme özgürlüğünü Öner, insanın sınırlı bir varlık olması üzerinden açıklamaya çalışır. Buna göre hangi alanda olduğuna bakılmaksızın insan özgürlüğünün söz konusu olduğu tüm alanların bilgi meselesi ile ilişkili olduğu aşikârdır. Bu ilişkide belirleyici olan insanın özgürlüğü ile bilgisinin aynı sınırlara sahip olduğunun kabulüdür. Eğer böyle bir kabul gerçekleşirse, herhangi bir problem karşısında insanın sınırlı bir çerçeve içerisinde kalarak çözüm üretmeye çalıştığı gerçeği anlaşılabilir. Böylelikle insan, dâhil olduğu çemberin sınırlarından hareketle seçimleriyle ilgili her fiilinin sebebinin açıklamak yetkisini kendisinde görür. Bu yetki, sahip olduğu bilginin ulaştığı en uç sınırlara işaret etmektedir. Sözelimi insan, bu sınırlardan dolayı pek çok seçenektan birini niye seçtiğini açıklayabilir. Çünkü bu seçiminden önce var olan tüm seçenekler arasında bir tercih yaparken belli bir akıl yürütmeden hareket ettiği için neden diğer seçenekleri değil

de bunu seçtiğini bilir. Nitekim insanın böyle bir akıl yürütmeyi bilgilerinden bağımsız bir şekilde yapamayacağını iddia eden Öner, devamlı şunları ifade eder:

İnsanın seçme hürriyetinin sınırı aynı zamanda aklının da sınırındır. Seçmenin iradi bir işlem, iradenin de akli bir faaliyet olduğunu daha önceden belirtmiştim. O halde seçme'nin ancak akıl alanında olabilmesi tabiidir. Yanlış bir anlamaya sebebiyet vermemek için hemen şunu işaret edeyim: bahis konusu sınırdır, insan için mümkün olan sınırdır. Bu sınır, seçme hürriyetiyle ilgilidir. Eylem hürriyetinde durum değişir. Eylem hürriyeti'nin alanı seçme'ninki kadar geniş olabilir (Öner, 2005b: 56).

Seçme özgürlüğünü insanın akli ile bilgisinin sınırı üzerinden açıklamaya çalışan Öner, bu sınırdan kalmayarak aşkın bir varlığı konu edinir (Öner, 2005a: 99). Bu noktada onun ahlak alanla sınırlı kalmayı tercih eden Schiller'in düşüncelerinden ayrıldığı söylenebilir. Öner'in insanın akli yetersizliğinin farkına varmasını Mutlak varlığa ulaşmak için bir basamak görmesi özgürlük probleminin sadece insandan hareketle açıklanamayacağını ortaya koymaktadır. Bu yüzden insanın yukarıda ifade edilen sınırlılıklar içerisinde bir özgürlüğe sahip olması, Mutlak varlığın bu sınırlara müdahale edemeyeceği ya da herhangi bir ilişki içerisinde olamayacağı anlamına gelmemektedir.¹³ Hatta insanın sınırlı olan özgürlük alanının Mutlak varlığın sınırsız özgürlük alanının kapsamına dâhil olduğu ileri sürülebilir. Öner'in insan ve Mutlak varlık arasında böylesi bir kapsam ilişkisini kabul etmesi Mutlak varlığın insanın özgürlük sahasına müdahale etme imkânına sahip olduğunu gösterme gayretidir. Mutlak varlığın böyle bir imkânı sahip olması, insanla nasıl bir ilişki içerisinde olduğu problemi gündeme getirir. Bu problemin farkında olan Öner, çözüm olarak

¹³ Bu noktada özgürlüğün sınırını kimin tayin edeceği problemi ortaya çıkmaktadır. Öner, insanın bencilliğinden ötürü özgürlükle ilgili sınırın zorunlu olarak dış bir otoriteden kaynaklı olması gerektiğini iddia eder. Çünkü her bir insan, kendi çıkarını merkeze alabilecek bir potansiyele sahip olduğu için kendisinden bağımsız bir otoritenin var olması daha makul gözüktür. Buna göre üç otoriteden bahsedilebilir: Mutlak Varlık, Devlet ve Kollektif Şuur. Mutlak Varlığın koyduğu sınır, inanan insan için mutlak ve değişmez bir karakterdedir. Bu da insanın hayatında din özgürlüğünün önemini ortaya koyması açısından oldukça önemlidir. Öner, Mutlak Varlık dışında var olan devlet ve kollektif şuurun insanla ilgili olduğunu, bu yüzden mutlak ve değişmez bir karakterden ziyade değişebilir bir yapıyı temsil ettiğini ileri sürer. Aslında özgürlükle ilgili tüm karmaşa bu iki alanın sınırları içerisinde gerçekleşir. Çünkü bu sınırları insan belirlediğinden kültürün yapısından yönetim şekillerine kadar oldukça geniş bir yelpazede ortaya konulacak özgürlük, bu iki alanla ilgili olacaktır. Öner, 2009: 257-258.

şunları ifade eder: Kanatimce insan, farklı seçenekler karşısında tercih hakkını kullanma gücüne sahiptir. Bu onun seçmedeki hürlüğüne delalet eder. Seçmeden sonra amaca ulaşmak için insan hür olarak eylemde bulunur. Onun sorumluluğu bu eylemden ötürüdür. Yalnız, amacın tahakkuku bazı şartlara bağlıdır. Tek başına bir eylem, amacına ulaşamaz. Sonucu etkileyen şartların oluşması, eylemi yapana bağlı değildir. Burada Allah'ın iradesi söz konusudur. Duanın anlamı ancak böyle bir yorumla ortaya çıkar. Bir işe başlarken insanın yaptığı dua, hür fiili ile yapacağı işin, istediği şekilde sonuçlanması için gereken şartları yaratmasını Allah'tan dilemek demektir (Öner, 2005b: 65).

Sonuç

Özgürlük problemini pratik bir açıdan tanımlama zorluğu konuya dair nesnel bir yaklaşım ortaya konulmasını zorlaştırmaktadır. Bu zorluğun farkında olan Öner, birden fazla seçenekte alakalı olan ve dolayısıyla seçme faaliyetinin önemini ortaya koyan özgürlüğün bir engel ile karşılaşıldığında ortaya çıktığını belirtir. Schiller ise seçme özgürlüğünün inşa edilebilir bir gerçeklik anlayışından çıkarılması gerektiğini ifade eder. Buna göre her iki düşünürün determinist, indeterminist ve kayıtsızlık özgürlüğü şeklindeki genel ayrıma mutabık kalarak söz konusu problemi ele aldıkları görülür. Her iki düşünür, seçme faaliyetinin bir nedene bağlı olduğu noktasında aynı anlayışa sahipken Schiller, seçme faaliyetinde özgürlüğün tamamen kaldırılması halinde “olasılık”, “inanç” gibi kavramlar ile “eğer”, “belki” gibi kelimelerin anlamsız bir hale geleceğini, ayrıca ahlak alanda insanın sorumluluğunun tesisi için seçme özgürlüğünün kabulünün elzem olduğunu iddia etmektedir. Öner ise seçme faaliyetinde insanın iradesel yönüne vurgu yaparak ahlak alanda özgürlük ile sorumluluğun gerekliliğini ifade etmektedir. Bu husus, seçimlerimizin bir nedene bağlı olsa da o nedenle zorunlu bir ilişkiden ziyade olumsal bir ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. Bu ilişki, Schiller'in özgürlüğe olasılık kavramından hareketle yer açtığı yerde Öner'in olumsallık anlayışı üzerinden bu düşünceyi temellendirdiğini ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

Aristoteles (1971). *Eudemian Ethics*. (Trans. H. Rackham). Massachusetts: Harvard University Press.

- Hançerlioğlu, O. (1966). *Özgürlük Düşüncesi*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Mill, J. S. (2008). *Özgürlük Üzerine*. (Çev. T. Türk). İstanbul: Oda Yayınları.
- Öner, N. (1986). *Klasik Mantık*. Ankara: AÜİF Yayınları.
- Öner, N. (2005a). *Bilginin Serüveni*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Öner, N. (2005b). *İnsan Hürriyeti*. İstanbul: Hiperlink.
- Öner, N. (2009). *Görüşler*. Ankara: Beyaz Kule Yayınları.
- Plato (2005). *Meno and Other Dialogues*. (Trans. R. Waterfield). New York: Oxford University Press.
- Schiller, F. C. S. (1891). *Riddles of the Sphinx*. London: Swan, Sonnenschein, and Co.
- Schiller, F. C. S. (1907). Freedom and Responsibility. *Oxford and Cambridge Review*, 1 (2), 41-73.
- Schiller, F. C. S. (1907). *Studies in Humanism*. London and New York: Macmillan.
- Schiller, F. C. S. (1912). *Humanism: Philosophical Essays*. London and New York: Macmillan.
- Schopenhauer, A. (2000). *İstencin Özgürlüğü Üzerine*. (Çev. M. Söyler). Ankara: Öteki Yayınevi.

Öz: Felsefe tarihinin en önemli konularından biri olan özgürlük problemi, genellikle insanın sorumluluğu üzerinden tartışılmıştır. Seçme ve eylem özgürlüğünden hareketle ele alınan bu problemin görüldüğünden daha da karmaşık bir yapıda olduğu söylenebilir. Bu karmaşık yapı, insanın seçimlerinde herhangi bir nedene bağlı oluşunun incelenmesini içermektedir. Böyle bir inceleme neticesinde özgürlük problemine dair determinist, indeterminist ve kayıtsızlık özgürlüğü olmak üzere üç temel görüşün olduğu görülmüştür. Bu çalışmamızda pragmatist gelenek içerisinde yer alan F.C.S. Schiller ile ülkemizde özellikle mantık alanında önemli çalışmaları olan Necati Öner'in seçme özgürlüğü ile ilgili görüşleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Schiller, Necati Öner, özgürlük, seçme özgürlüğü, determinizm, indeterminizm.

